

Qumru ŞƏHRİYAR

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

E-mail: nevayi-qumru@rambler.ru

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2024.1.86>

MACAR ALİMİNİN TÜRK DİLİNDƏ TOPLADIĞI NİNNİLƏR

Açar sözlər: İ.Kunoş, toplayıcılıq, folklor mətnlərinin toplanması, xalq ədəbiyyatı

SUMMARY

Gumru Shahriyar

Lullabies collected by a Hungarian scholar in Turkish

Ignats Kunos is one of the scientists whose name is revered in Turkish folk literature. After his death, the life and work of I. Kunosh came into the spotlight, and he became one of the main sources consulted by all who study Turkish folk literature.

Kunosh had a special talent in the field of collecting and systematizing folklore texts. Wherever he went, he interacted with people and always returned with a handful of folklore samples. I. Kunosh's hard work and conducting research in difficult conditions all his life created for him a foundation that allows him to always remain in the center of attention of world scientists. He was a respected scientist in Germany, Russia and especially Turkey. He was repeatedly invited to Turkey to hold conferences and seminars in Istanbul and Ankara, and as a result of this visit, several works of the scientist were published there. In the same year, the scientist led the creation of the Department of Folk Literature at Istanbul University there.

I. Kunosh devoted his entire life to collecting and publishing Turkish folk literature. With his collecting activities, he made an invaluable contribution to the Turkic world, something that European scientists could not do before him. Thanks to his research, many forgotten Turkish dialects and dialects, as well as folklore texts, prevented the images reflected in these texts from disappearing. As we delve deeper into his work, a richer and more diverse Turkish folk literature comes to life before our eyes. Thanks to I. Kunosh, the words "Koroğlu", "Aslı va Karam", "Aşyk Garib" and others, once pronounced in the language of the peoples of the Turkish lands, have today been erased from the map. epics, hundreds of folk songs, legends, fairy tales have come and gone until today.

Key words: I. Kunosh, collecting, collecting folklore texts, folk literature.

РЕЗЮМЕ

Кумру Шахрияр

Колыбельные, собранные венгерским учёным, на турецком языке

Игнатс Кунош – один из ученых, чье имя почитается в турецкой народной литературе. После его смерти жизнь и творчество И.Куноша оказались в центре внимания, и он стал одним из главных источников, к которым обращаются все, кто изучает турецкую народную литературу.

Особым талантом И.Кунош обладал в области собирания и систематизации фольклорных текстов. Куда бы он ни пошел, он общался с людьми и обязательно возвращался с

горсткой образцов фольклора. Упорный труд И. Куноша и проведение исследований в сложных условиях всю жизнь создали для него фундамент, позволяющий всегда оставаться в центре внимания мировых ученых. Он был уважаемым ученым в Германии, России и особенно в Турции. Его неоднократно приглашали в Турцию для проведения конференций и семинаров в Стамбуле и Анкаре, и по итогам этого визита там было опубликовано несколько работ учёного. В этом же году ученый возглавил создание там кафедры народной литературы Стамбульского университета.

И. Кунош всю свою жизнь посвятил собиранию и изданию турецкой народной литературы. Своей коллекционерской деятельностью он внес неоценимый вклад в тюркский мир, чего до него не смогли сделать европейские ученые. Благодаря его исследованиям многие забытые турецкие диалекты и диалекты, а также фольклорные тексты не дали исчезнуть образам, отраженным в этих текстах. По мере того, как мы глубже погружаемся в его творчество, перед нашими глазами оживает более богатая и разнообразная турецкая народная литература. Благодаря И. Куношу слова «Корюглу», «Асли ва Карам», «Ашык Гариб» и др., произносившиеся когда-то на языке народов турецких земель, сегодня стерты с карты. Былины, сотни народных песен, сказаний, сказок приходили и уходили до сегодняшнего дня.

Ключевые слова: И. Кунош, коллекционирование, собирательство фольклорных текстов, народная литература.

İqnats Kunoş kifayət qədər türk xalq ədəbiyyatında adı hörmətlə anılan alimlərdən olmasına baxmayaraq, Szilard Szilaqi onunla bağlı “tədqiqatların çox məhdud sayda olduğunu və əhatəli bir monoqrafiyanın yazılmadığını” (Szilágyi 2022: 14) bildirir. Amma ölümündən sonra İ.Kunoşun həyatı və yaradıcılığı kifayət qədər diqqət mərkəzində olmuş, türk xalq ədəbiyyatını araşdıran hər kəsin əsas mənbələrindən biri olmuşdur.

İqnats Kunoş 1860-cı ildə Macarıstanın Hajdu bölgəsinin Samson əyalətində bir yəhudi ailəsində dünyaya gəlmişdir. “Atasının adı Jakab Lusztig, anasının adı isə Pepi Veisz idi. Ailəsinin soyadı Lusztig olmasına baxmayaraq, İqnats onu Kunoş olaraq dəyişdirmişdir. Ailədə dördü oğlan, beşi qız olmaqla doqquz uşaq olmuşlar” (Szilágyi 2007: 37-38; İgnác Kúnos 2013: 23).

Uşaqılıq illərini Debrecəndə keçirən İ.Kunoş ilk və orta təhsilini Debrecen Kalvinist kollecində almış və 1879-cu ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirmişdir.

1880-ci ildə universitetə daxil olan İ.Kunoş orta təhsilini alarkən həkim olmaq arzusunda idi və onun bu arzusunu valideynləri də dəstəkləyirdi. Lakin kövrək ürəyə sahib olan alim sonradan hər hansı bir əməliyyatı apara bilməyəcəyini və meyitlər üzərində aparılan təcrübələri düşünərək bu fikrindən qəti şəkildə əl çəkdi. Valideynlərindən gizlin ixtisasını dəyişmək qərarına gələn İ.Kunoşun ixtisas seçməsində Rumınyada yaşayan əmisinin rolu böyük olmuşdu. Əmisi dəmiryol maşinisti idi və o, İ.Kunoşa “ən asan öyrənilən dil türkcədir. Latınca, yunanca öyrənməkdənsə, türk dilini öyrən. Türk milləti kimi türk dili də bizə ən yaxın dildir. Türkcəni yaxşı öyrənsən, həm vətəninə, həm də türklərə xidmət etmiş olarsan” deyərək məsləhət verərək onun taleyinin dəyişməsinə səbəb olmuşdu.

Valideynləri İ.Kunoşun başqa bir ixtisas üzrə təhsil aldığı çox sonralar öyrəndilər. Lakin o zaman da artıq gec idi, İ.Kunoş artıq II kurs tələbəsi idi. Alim

həkim olmaqdan o qədər qorxurdu ki, “sonralar böyük oğlu İştvan həkim olmaq qərarına gələndə əski təcrübəsini göz önünə gətirərək təxminən iki il ərzində arasına onun fikrini dəyişib-dəyişmədiyini öyrənmək üçün Tibb fakültəsinə gedib əl altından vəziyyətlə maraqlanmış...” (Quliyev, URL).

Əmisindən sonra onun taleyində daha bir şəxs həlledici rol oynayıb. Dilçilik sahəsində böyük uğurlara imza atan İ.Kunoşun həyatını Budapeştdə küçədə gəzərkən təsadüfən rastlaşdığı Türkiyədən gələn bir qənnadçı dəyişmişdir. Alim yolunun üstündə olan qənnadı dükanlarından birinə girmiş və dükanın sahibi ilə uzun-uzadı türk dilində söhbət etmişdir. O, bu söhbət əsnasında qənnadçının danışdığı türkcənin müəllimi Armin Vamberinin universitetdə onlara öyrətməyə çalışdığı türkcədən çox fərqli olduğunu anlamışdı.

Müəlliminin yanına gələrək olanları ona danışdıqdan sonra bu mövzuda onlar arasında uzun-uzadı mübahisə yaranmış və bu polemikanın sonunda İ.Kunoşun “görəsən, türk millətinin xalq ədəbiyyatı varmı?” sualına A.Vamberi “bildiyimə görə, o qədər də zəngin deyil” cavabını vermişdir. İ.Kunoş “bəs Əhməd Vəfiq Paşanın “Atalar sözü” kitabı, yaxud Nəsrəddin Xocanın bütün dünyada məşhur və bütün Qərb dillərinə tərcümə olunan “Lətaif” əsəri xalq ədəbiyyatı deyilmə?” sualını verdikdə A.Vamberi “bax, türklərin xalq ədəbiyyatı elə bu qədərdir. Başqasını da bilmirəm” – deyir. İ.Kunoş isə müəlliminin bu sözlərinin qarşılığında “dünyanın heç bir milləti – cahil olsa da, bütələrə sitayiş etsə də, istər müsəlman, istər xristian olsun, heç bir xalq ədəbiyyatsız olmaz. Tanrı yaratdığı hər şey xalqın düşüncəsi, dodaqlarının gülüşü, ruhunun əyləncəsi, dərdlərinin fəryadıdır. Düşüncələrə dalsa, düşüncəsidir, qəmi varsa, könlünün yarasıdır, bəxti varsa, bəxtinin gülü, sünbülüdür. Türk xalqı düşünməzmi? Kəndlisinin ah-vahı göyə çıxmazmı? Bağçasındaki gülünün rəngi, qoxusu yoxdurmu? Bütün bunlardan sonra siz necə deyə bilərsiniz ki, türklərin xalq ədəbiyyatı yoxdur? İnanmaram”, – demişdir. Müəllimi bir xeyli düşündükdən sonra sevinə-sevinə onun üzünə baxaraq demişdir:

Bəlkə də sən haqlısan. Bəlkə də mənim duyduqlarım səhvdir. Ən yaxşısı, sən Türkiyəyə get, türk ədəbiyyatını araşdır. Allah köməyin olsun...

Maraqlıdır ki, aralarında belə bir dialoqun olmasından sonra A.Vamberi İ.Kunoşun topladığı nağılların macarca yayınlarından birinə yazdığı ön sözündə deyir: “Türk xalq ədəbiyyatının xəzinələri küçələrə dağılmış incilər, brilyantlar, qiymətli daşlar kimi darmadağın halda onu toplayacaq birini gözləyirdi. İ.Kunoş tamamilə etinasız yanaşılan bu ədəbi xəzinəyə maraq göstərmiş, ətrafa saçılmış bu dəyərləri toplayaraq Avropalı oxuculara qiymətsiz bir xalq nağılları toplusu təqdim etmişdir. Qaldı ki, gənc macar türkoloqu bu nağılları tam zamanında toplamışdır. Çünki bir müddət sonra Anadolunun qədim torpaqlarını dəmiryolları böləcək, onunla birlikdə gələn yadellilər, yad düşüncələr, yad nağıllar bu köhnə dünyanın bir çox xüsusiyyətlərini sehrlə bir çubuqla özgəninkiləşdirərək yoxa çıxaracaqdır” (Hazai 1976: 160).

A.Vamberi İ.Kunoşa Yanos Kresmarikin “Türk xalq türküsü haqqında” (“A

török népdalról”) adlı əsərini təqdim etdi. Bu, demək olar ki, onun türk folkloru ilə həqiqi tanışlığının ilk başlanğıcı idi. O dövrdə türkü və şərqi arasındakı fərqi dərinlən sezə bilməyən Avropa alimləri üçün normal qəbul olunan bu əsəri oxuyanda İ.Kunoş bu nümunələrin əslində ərəb və fars dilinin təsiri altında söylənən türkcə şərqilər olduğunu duydu.

1884-cü ildə İ.Kunoş Macar Krallıq Ali Müəllimlik məktəbində bir il əvəzləyici müəllim vəzifəsində çalışırdı və akademik fəaliyyətini davam etdirməyi düşünürdü. Buna görə də o, Macarıstan Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvləri olan müəllimləri Yozef Budenzin, İqnats Qoldziherin və Armin Vamberinin təkidi ilə Anadolu şivələrini və xalq dilini araşdırmaq məqsədilə Macarıstan Elmlər Akademiyasına müraciət etdi. 1885-ci ildə araşdırma aparmaq üçün rəsmi icazə aldı. Bolqarıstanlı türklər arasında qısa müddət yaşadıqdan sonra Osmanlı torpaqlarına yola düşdü. Ona bu işdə maddi və mənəvi dəstək olanlar arasında dostu Bernat Munkacsi, Budapeşt Yəhudi Cəmiyyəti, xüsusilə bu cəmiyyətin rəhbəri Mor Vormann, onun katibi, musəvi kimi tanınan məşhur şərqşünas İqnat Qoldziher və müəllimi Yozef Budenz də var idi.

Bu səyahətə çıxarkən onun üzərinə qoyulan tapşırığı İ.Kunoş ayağını Anadolu torpaqlarına basan kimi, demək olar ki, unuttu. Onun ilk işi qarşısına çıxan hər kəsdən folklor nümunələri toplamaq oldu. Beləliklə, ixtisası dilçilik olan İ.Kunoş folklorun bütün janrlarını nəinki dünyaya, elə türklərin özlərinə də tanıtdı.

İ.Kunoş Budapeştdən Zimoni əyalətinə getmək üçün pulsuz qatar bileti, İmperatorluğun və Krallığın Buxarlı Gəmi şirkətindən Zimonidən Ruscuğa və Ruscuqdan Lom Palankaya (Bolqarıstan) qədər getmək üçün də pulsuz gəmi bileti ilə təmin edilmişdi. O, bu biletlerin müqabilində tədqiqatlarının nəticələrini Macarıstan Elmlər Akademiyasının bülletenində yayımlayacağına söz vermişdi.

İ.Kunoşun folklor mətnlərinin toplanması və sistemləşdirilməsi sahəsində xüsusi istedadı var idi. O, getdiyi hər yerdə, qatarın dayandığı və ya gəminin lövbər saldığı hər limanda insanların arasına dalar, mütləq oradan əli dolu folklor nümunələri ilə geri qayıdardı.

İ.Kunoş Türkiyə səfərini Dunay sahillərində yerləşən əhalisinin əksəriyyətinin türk olduğu Ruscuqla başlamışdır. Burada yaşadığı müddətdə türk dilini və türk adət-ənənələrini öyrənmişdir. Ruscuqda Adaqala xalq türkülərini toplamışdır (Kúnos, 2006). Bu səyahətdən çox razı qalan alim müəllimi Yozef Budenzə göndərdiyi məktublarından birində yazır ki, bu səyahətdən sonra o, “yuxularında türkcə danışdı” (Belge Nr. 5448/259).

İ.Kunoş Ruscuqda qısa müddət qalmalı olmuşdu, çünki onun gəmisi limandan ayrılmalı idi. O, burada qaldığı qısa müddət ərzində təxminən 100 türkü toplamışdır. Onun topladığı materiallarda bölgənin dialekti mühafizə edildiyindən “Türkiyə dialekt və şivələrinin öyrənilməsi” (Belge Nr. 5448/260) baxımından bu işlər bu gün də əvəzsiz mənbədir.

Hələ Budapeştdə ikən İ.Kunoş A.Vamberinin məsləhəti ilə burada tanış

olduğu “Çağatayca-türkcə lüğət”in müəllifi özbək əsilli Şeyx Süleyman Əfəndi ilə görüşmüş və o bölgələri öyrənmək məqsədi ilə bir an əvvəl tədqiqatlara başlamaq üçün ondan yardım istəmişdi. Şeyx Süleyman Əfəndi İ.Kunoşun şifahi xalq ədəbiyyatı ilə bağlı araşdırmalar aparmaq istədiyini duyduqda ona etirazını bildirərək “xalq ədəbiyyatının varlığından belə xəbərdar olmadığını” demiş və bu mövzularla bağlı hər hansı bir “araşdırma aparmasının Osmanlı dövlətinin yüksək rütbəli şəxsləri tərəfindən xoş qarşılanmayacağı” (Kúnos 1978: 36, 40) haqda onu xəbərdar etmişdir. İ.Kunoş Şeyx Süleyman Əfəndi ilə söhbətinin təəssüratlarını Y.Budenzlə bölüşərkən alim buna özünəməxsus şəkildə yanaşmış və İ.Kunoşun Şeyx Süleyman Əfəndi kimi şəxsiyyətlərlə belə qısa zamanda əlaqə yarada bilməsinə çox sevinmişdi.

Bu söhbətdən sonra Y.Budenz İ.Kunoşun Ruscuqda topladığı 100 türkünü kitab şəklində nəşr etdirmək istədiklərini bildirmişdir. Alim onun uzun müddət Türkiyədə qalmasının tədqiqatın çoxsahəli aparılmasına yardım edəcəyini düşünərək kitabdan əldə olunan vəsaitin İ.Kunoşa göndərilməsinə müvəffəq olmuşdur.

İqnats Kunoşun türk xalq ədəbiyyatına göstərdiyi xidmətlərin arxasında yalnız müəllimləri və dostları durmur. Folklor mətnlərinin toplanmasında İstanbulda yaşayan və burada türkdilli əlyazmaları toplayıb-satan Daniel Szilaqinin də xidmətləri böyükdür.

Daniel Szilaqi İ.Kunoşa topladığı mətnlərin sistemləşdirilməsində, macar dilinə tərcümə olunmasında və transkripsiyaların yazılmasında yaxından köməklik göstərmişdir. İ.Kunoş ona müəllimi Y.Budenzin məsləhəti ilə xalqın yad ünsürlərdən uzaq saf bir türk ləhcəsi ilə söylədiyi mətnləri toplamaq istədiyini demiş, D.Szilaqi isə bu işin həddən artıq çətin olacağını bildirmişdi, amma buna baxmayaraq, ona yardım etməkdən də boyun qaçırmamışdır. Çünki o dövrdə xalq arasında ərəb-fars sözləri ilə zəngin osmanlıca hakim idi. Qeyd edək ki, D.Szilaqi Türkiyə türkcəsini mükəmməl bilsə də, osmanlıca yazmağı öyrənməmişdir.

İ.Kunoş D.Szilaqinin tapşırığı ilə “katibi Hüsni Əfəndinin yardımından istifadə etmişdir. Hüsni Əfəndi D.Szilaqinin vəfatından sonra il yarım İstanbulda İ.Kunoşun yanında qalmış, hətta xalq şeirini toplamaq üçün ona yaxından kömək etmişdir” (Ignác Kúnos 1887: XLIV; Türkiyə`de Kitap Koleksiyonerleri ve Sahflar – II 2020: 149).

İ.Kunoş, yorulmadan folklor nümunələri toplayırdı. Həmin illərdə yazdığı məktublarında o, xalqın dilindən 220 türkü, 30 dastan topladığını bildirmişdir. Elə bu məqsədlə də o, Y.Budenzdən toplama və araşdırmalarını davam etdirə bilməsi üçün təqaüdünün bir il də uzadılmasını tələb etmişdir (Belge Nr. 5448/262 I-II). Bunun ardınca alim toplayıb tərcümə etdiyi “Hamam” və ya “Qaragöz” oyununu nəşr etməyi də xahiş etmişdir.

İ.Kunoş 1885-ci ildə müəllimi Y.Budenzdən o günə qədər topladığı folklor nümunələrini Macarıstan Elmlər Akademiyasına verməsini və onların bir kitab şəklində yayımlanmasını xahiş edir. Onun fikrincə, kitabdan əldə olunan gəlir

onun maddi sıxıntılarını az da olsa, ödəyəcəkdi.

Bir il sonra – 1886-cı ildə isə o, bir çox dəyərli əlyazmaların mühafizə edildiyi İstanbul Lazaren Katolik Rahibləri kitabxanasına girməyə icazə verilmədiyindən Y.Budenzdən Budapeştdəki Katolik kilsəsinin məsul şəxsləri ilə əlaqə yaradaraq onun bu kitabxanadan istifadə etməsi üçün icazə vermələrini xahiş etdi (Belge Nr., 5448/281). Y.Budenz onun bu xahişini həyata keçirməyə müvəffəq olmuşdu.

Kitabxanalarda, arxivlərdə nadir əlyazmalar arasında oturub tədqiqatlar aparmasına baxmayaraq, o, həm də xalqın arasında dayanmadan folklor nümunələrini toplayırdı. İ.Kunoş xatirələrində yazır ki, o dövrdə Osmanlı İmperiyasında araşdırmalar aparan şərqşünaslar uzun illər türk xalq ədəbiyyatı nümunələrini axtarmalarına baxmayaraq, materialları xalqın ağzından toplamaqda çətinlik çəkdiqlərini, hətta toplamanı bacarmadıqlarını söyləyirdilər. Darülfünun-i Osmaninin Ədəbiyyat fakültəsinin alman əsilli professoru Johann Heinrix Mordtmann dostu İ.Kunoşa toplama və araşdırmalarındakı uğurlarına təəccübləndiyini söyləmişdir. İ.Kunoş isə əldə etdiyi uğurun sirrini belə izah edirdi: “Toplayıcının, hər şeydən əvvəl, türklər arasında yaşaması çox vacibdir. O, söyləyicilərin xoşbəxtliklərini, kədrini paylaşmalı, onların atət-ənənələrinə riayət etməli, onlar kimi geyinməli, hətta lazım olarsa, özünü müsəlmanlığı qəbul etmiş kimi göstərməlidir” (Belge Nr. 5448/264).

İ.Kunoşun göstərdiyi bu əvəzsiz xidmətlərinə o dövrdə yalnız müəllimi Yosef Budenz dəyər verirdi. Dəfələrlə Macarıstan Elmlər Akademiyasına və Budapeşt Yəhudi Cəmiyyətinin rəhbərliyinə müraciət etməsinə baxmayaraq, ona maddi və mənəvi dəstək verən yox idi (Belge Nr., 5448/318, 13). Ona görə də İ.Kunoş topladığı materialları hazırlayaraq nəşr etməsi üçün durmadan Y.Budenzə göndərirdi. O, ümid edirdi ki, bu nəşrlərdən gələn vəsait sonrakı fəaliyyətində ona dəstək ola biləcək. Görünür, A.Vamberinin İ.Kunoşdan missioner düzəltmək xəyalı boş çıxdığından sonradan ona hər hansı bir formada yardım etməkdən yayınırdı.

Sonralar Y.Budenzə yazdığı məktublardan bəlli olur ki, İ.Kunoş Misirə səyahət etmiş, orada yaşayan dostu Yusuf Samih Əfəndinin kitabxanasında olan Konya şivəsi ilə yazıldığı güman edilən “Nəsreddin Xoca lətifələri” məcmuəsi və daha bir çox maraqlı materialların surətini çıxara bilmişdir (Belge Nr., 5448/303; Belge Nr. 5448/263 I-II). Daha sonrakı məktubunda Türkiyəyə geri döndüyündən, lakin Misirdə yayılmış vəba epidemiyasına görə Osmanlı dövlətinin Misirdən gələnləri karantinə aldığından, ona görə də İstanbula bir həftə gec gəldiyindən, pulunun olmamasından şikayətlənirdi (Belge Nr., 5448/269). Qeyd edək ki, o, bu qədər mərhumiyyətlər içərisində yaşamasına baxmayaraq, bir an belə geriye dönüb folklor toplamaq sevdasından əl çəkməmişdir.

İ.Kunoş Misirdən İstanbula 13 günə qayıtmışdı. Xatirələrində səyahətin çox ağır keçməsindən şikayətlənən alim yazır ki, “onun olduğu gəmi şiddətli fırtınaya düşmüşdür. Gəmi ciddi xəsarət almış, hətta bir tərəfi də yanmışdır” (Belge Nr.,

5448/271). Beləliklə, ölümdən dönən alimin pulu olmadığı üçün gəmidə ona yataq yeri verilməmişdir. O da bütün səyahəti boyu yerdə yatmaq məcburiyyətində qalmışdır. İ.Kunoş Yunanistanın Pire limanına ac-susuz çatmışdır. Belə acınacaqlı hadisələr İ.Kunoşun həyatında çox olub. Bu, təbii ki, sonrakı illərdə onun səhhətinin pisləşməsinə səbəb olub. Amma bu məhrumiyyət və kasıbçılıq onu qarşısına qoyduğu məqsəddən uzaqlaşdırmayıb.

1886-cı ildə İ.Kunoşun topladığı folklor mətnlərini nəşr etmək üçün yayın evləri, cəmiyyətlər və qurumlar (Olcsó Könyvtár, Budapeşt Szemle qəzeti, Kisfaludi Cəmiyyəti, Macarıstan Elmlər Akademiyası) növbəyə dururdular. Bu da ağır maddi sıxıntılar içərisində yaşayan alimin problemlərinin, az da olsa, həlli demək idi.

1887-ci ildə isə Macarıstan Elmlər Akademiyası İ.Kunoşa etdiyi cüzi maddi dəstəyi dayandırdı. Bundan sonra o, Macarıstandakı qəzet və jurnallara məqalə yazaraq pul qazanmaq məcburiyyətində qaldı. Sonradan Macarıstan Elmlər Akademiyası adından Zsiqmond Simoni İ.Kunoşa rəsmi məktub yazaraq müəyyən qonorar müqabilində Osmanlı dövlətində baş verən siyasi hadisələr haqqında məqalələr yazmasını təklif etmiş, maddi sıxıntılar çəkməsinə baxmayaraq, İ.Kunoş bu təklifi rədd etmişdi.

İ.Kunoş 1889-cü ildən etdibarən Parisdəki Asya Cəmiyyətinin (Société Asiatique), Alman-Şərq ölkələri Cəmiyyətinin (Deutschen Morgenländischen Gesellschaft), Helsinkidəki Fin-Uqor Birliyinin üzvü, Beynəlxalq Orta və Şərqi Asya Cəmiyyətinin (Nemzetközi Közép és Keletázsiai Társaság) rəhbəri, 1913-cü ildən isə İstanbul Elmlər Akademiyasının fəxri üzvü seçilmişdir. Qeyd edək ki, alim 33 yaşında Macarıstan Elmlər Akademiyasının üzvü olmuşdur.

Burada bir xüsusə diqqət yetirmək yerinə düşərdi. İ.Kunoş 1900-cü ildə işlərinin çox olmasına baxmayaraq, dostu macar dilçisi, etnoqraf, ədəbiyyatşünas və folklorçusu Bernat Munkaçi ilə birlikdə “Keleti Szemle” (tam adı “Keleti Szemle-Revue Orientale”) adlı elmi ədəbi jurnal təsis edərək yayınlamışdır. Qeyd edək ki, bu jurnal dövrünün ən əhəmiyyətli Türkologiya jurnallarından biri idi.

Bütün bu işlərlə yanaşı, bir zamanlar Türkiyə səfərində ona maddi və mənəvi dəstək göstərən Yəhudi Cəmiyyətinə minnətdarlığını bildirmək üçün Budapeştdəki Jozsefvaros səmtindəki Yəhudi Camaatının rəhbəri seçilmiş və alim bu missiyasını da uğurla yerinə yetirmişdir.

Macarıstana gəldikdən sonra müəllimləri A.Vamberi və Y.Budenzin təqdimatı ilə 1890-cı ildə Budapeşt Universiteti Ədəbiyyat fakültəsində Türk dili və ədəbiyyatı müəllimi olaraq başladığı işinə sonradan Budapeşt Macar Kraliyyət Universitetində (Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem) Türk dili və ədəbiyyatı ekspertizası sahəsinə dosent olaraq davam etmişdir.

Vətənə qayıtdıqdan sonra da toplayıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olan İ.Kunoş I Dünya müharibəsi illərində Macarıstan ərazisində türkdilli hərbi əsirlər arasında da folklor mətnlərinin toplanması işini davam etdirmişdir. Başqırd və tatar mənşəli əsirlərdən onlarla folklor nümunələri qələmə almışdır. Ən maraqlısı odur ki, o,

Heb¹ hərbi düşərgəsində kumuk əsirlərdən xalq mahnılarını toplamış və səsyazmanı fonografik plastinkaya yazmışdır (Радлов, 1866-1896). Çox təəssüf hissi ilə qeyd etmək istərdik ki, Macarıstan Elmlər Akademiyasının Elmi Arxivində mühafizə olunan bu qiymətli materiallar nə macarlar, nə türklər, nə də ruslar tərəfindən tədqiqata cəlb olunmayıb.

İ.Kunoşun bütün ömrü boyu gərgin əmək sərf edərək ağır şərtlər altında tədqiqatlar aparması onun hər zaman dünya alimlərinin diqqətində qalmasına zəmin yaratmışdı. O, Almaniyada, Rusiyada, xüsusilə Türkiyədə kifayət qədər hörmət edilən bir alim idi. 1925-1926-cı illərdə İstanbulda və Ankarada konfranslar və seminarlar keçirməsi üçün dəfələrlə Türkiyəyə dəvət almış və bu ziyarətinin nəticəsi olaraq alimin bir neçə əsəri orada işıq üzü görmüşdür. Eyni zamanda həmin konfransdakı məruzələri Tuncer Gülensoy bir yerə toplayaraq “Türk xalq ədəbiyyatı” adlı kitabı yayınlanmışdır. Alim elə həmin il də orada İstanbul Universitetinin Xalq ədəbiyyatı bölümünün yaranmasına rəhbərlik etmişdi.

İ.Kunoş ömrünün son illərini yenə də türk folkloruna, türk ədəbiyyatına həsr etmişdir. O, özünün də çox sevdiyi mövzu olan dərviş nağılları və hekayələri haqqında “Dərviş əfsanələri” (“Dervis legendák”) adlı silsilə məqalə yazaraq çap etdirmişdir. Almanların yəhudiləri kütləvi qırmasından tutmuş, sovet ordusunun o ərazilərdə apardığı qanlı döyüşlərə qədər baş vermiş bütün hadisələrə baxmayaraq, İ.Kunoş yenə də yaradıcılıqla məşğul olurdu. Övladlarının verdiyi məlumata görə, o, küçələrdə gedən ağır döyüşlər zamanı silah-sursatın, top-tüfəngin sədalari altında vərəqi divara söykəyib yenə də yazırdı. Ölümünə 3 gün qalmış qələmi əlində çətinliklə tutmasına baxmayaraq, məqaləsini tamamlamağa cəhd göstərirdi.

İ.Kunoş 1895-ci ildə Roza Szell adlı bir qızla evlənmişdir. Bu nikahdan onun 4 oğlu, 1 qızı dünyaya gəlmişdir. Bu gün nəvəsi Laszlo Kunoş Budapeşt Universitetində Skandinaviya dilləri üzrə mütəxəssisdir. İ.Kunoş ailəsi ilə birlikdə hər il yay təttilini bu gün Slovakiyada yerləşən Bartfadakı (Bardejov) evlərində keçirirdi. Nəvəsi Laszlo Kunoşun dediyinə görə, İ.Kunoş bu evə “Gül baba” adını vermişdir (Szilágyi 2007: 166).

Burada haşiyə çıxaraq maraqlı bir xüsusu da qeyd etmək istərdik. İ.Kunoş Rusiya Elmlər Akademiyasının sifarişi ilə dəfələrlə Ankaraya səfər etmiş və bu səfərlər zamanı Auqustus məbədi, məşhur tarixi abidələri, məscidləri, təkkələri ziyarət etmişdir. 1885-ci ildə belə səfərlərdən birində o, Ankaranın valisi Abidin Paşanın qonağı olmuşdu. Bu ziyarət əsnasında o, adəti üzrə folklor toplamaqla da məşğul olurdu. Bu toplama zamanı onun diqqətini “Ankaralı Kəl Baba” əfsanəsi çəkmişdi. Qeyd edək ki, Kəl Baba ziyarətگاهی Ankaranın Mərkəz Altındağ bölgəsində yerləşir.

Kəl Baba ilə bağlı məlumatı ilk dəfə elə İ.Kunoşun özü üzə çıxarmışdır. Alimin fikrincə, “Ankaralı Kəl Baba” əfsanəsi Maracıstana qədər yayılıb və onun

---

¹ Heb – hazırda Çexoslovakiya ərazisində yerləşir.

qəhrəmanı bu gün Budapeştdə Gül təpəsində (Rózsadomb) türbəsi olan Gül Babadır. Kəl Baba Ankaradan Budinə gedib orada şəhid olmuşdur. Amma alim bu fikri söylərkən “heç bir mənbəyə söykənmir” (Béla 1899: 116; İsmayıl, URL). Məlumat üçün deyək ki, Budapeştdə türk türbəsi kimi tanınan bu ziyarətəgah 1997-ci ildə türk və macar hökumətinin ortaq səyi nəticəsində restovrasiya edilmişdir.

İqnats Kunoş 1945-ci il yanvarın 7-də Budapeştdə dünyasını dəyişmişdir.

İ.Kunoş bütün ömrünü türk xalq ədəbiyyatının toplanmasına və nəşr olunmasına sərf etmişdir. O, özünə qədər Avropa alimlərinin bacarmadığı toplayıcılıq fəaliyyəti ilə türk dünyasına əvəzsiz töhvələr vermişdir. Məhz onun tədqiqatları sayəsində bir çox unudulmuş türk dialekt və şivələri, eyni zamanda folklor mətnləri, bu mətnlərdə əks olunan obrazların itib-batmasına imkan verməmişdir. Onun yaradıcılığını dərindən incələdikcə gözlərimiz önündə daha zəngin, çoxşaxəli türk xalq ədəbiyyatı canlanır. Məhz İ.Kunoşun sayəsində bu gün xəritədən silinmiş türk torpaqlarındakı insanların dilində bir zamanlar söylədikləri “Koroğlu”, “Əsli və Kərəm”, “Aşıq Qərib” və s. dastanlar, yüzlərlə türkölər, bayatılar, nağıllar bu günə qədər gəlib-çıxmışdır.

“Türkçe ninnilər”

Mənbələr göstərir ki, türk ninnilərinin üzərində ilk tədqiqat işi məhz İ.Kunoşa aiddir (İgnác 2013: 13; Çelik 2008: 801-804). O, 1922-ci ildə İstanbulda “Türkçe ninnilər” kitabını yayınlamışdı. Bu əsər iki hissədən ibarətdir. Birinci hissə “İlk söz” adlanır və burada alimin İstanbuldan və Anadoludan topladığı ninnilər yer alır. İkinci hissədə isə 1902-ci ildə Adaqaladan topladığı “Helva gecəsi” adlanan mərasimdə kişilərin söylədiyi mətnlər toplanmışdır. Kitabın sonunda alimin Türkiyədəki tədqiqatlarının siyahısı yer alır.

Bundan sonra bir-birinin ardınca 1938-ci ildə Enver Dehnan Şapolyo “Halk Ninnileri”, 1944-cü ildə M.Naslıh Güngör “Kastamonu Ninnileri”, 1995-ci ildə Amil Çelebioğlu, “Türk Ninniler Hazinesi”, 2005-ci ildə M.Sabri Koz “Hər Güne Bir Ninni”, 2010-cu ildə Necati Demir və Fikriye Demir “Türk Ninnileri” əsərləri yayınlanmışdır.

İ.Kunoşun “Türkçe ninnilər” əsəri alimin ölümündən sonra – 1970-1971-ci illərdə Necla Daga və Rengin Bodur tərəfindən yayınlanmışdır. Bunun ardınca Nilgün Çıblak Coşkun həmin nəşrdə “oxuma xətlərinin və mənzum hissələrin bəzi yerlərinin əskik olduğunu, kitabın sonunda verilən İ.Kunoşun bibliografiyasından bəhs etmədiklərini” (İgnác 2013: 11) qeyd edərək həmin əsəri qüsurlu hesab etmiş və 2013-cü ildə əsəri yenidən çap etdirmişdir. Ali Çelik isə “Çocuk Edebiyatında Ninnilerin Yeri ve İgnats Kunoş’un 1925’te Derlediği İlk Türkçe Ninniler” (Çelik 2008: 801-804) adlı yazısında İ.Kunoşun bu əsərini təhlil etmiş, şərhlər vermişdir.

İ.Kunoş ninniləri toplayarkən qarşılaşdığı hadisələri qələmə almış və “Türkçe ninnilər” əsərinin ön sözündə bəzi qeydlər yazmışdır. Alim: “Türk qadınları

ninni söylənəcək yaşda uşaq olan bir evə qonaq getdikləri zaman ana başqa bir işlə məşğul olduğu təqdirdə dərhal o anı dəyərləndirərək uşağa ninni söyləyirlər” (İgnác 2013: 52) deyə yazır.

Bu mövzuda İ.Kunoşun çox maraqlı müşahidələri var. Bizim adi həyat tərzini kimi gördüklərimizi, yazmağa, haqqında danışmağa ehtiyac duymadığımız məqamları alim böyük maraqla qələmə almış və onları böyük həvəslə izah etmişdir. İ.Kunoş deyir ki: “Ninni yalnız övlad məhəbbətinə istinad edən və bir türk üçün dinlədiyi zaman daima dəyərli, mövcud olan eşar¹ və nagamat-ı beytiyəndir². Hər türk anası bunu heç bir təlim keçmədən əzbərləyir, oxuyur və öz təxəyyülünə görə bəstələyir. Bir saat əvvəlki tərz-i tərənnümü bir saat sonra dəyişdirir... Yeni doğulan uşaqlara ninni söyləməzlər. Uşaqda eşitmə tam formalaşmayınca, yəni doğulandan bir iki ay keçmədikcə ninniyə qulaq asa bilməz” (İgnác 2013: 50).

Körpələrdə maraqlı bir xüsusiyyətin də şahidi oluruq. Ana sevgi dolu nəğməni acıqlı bir səslə oxuduğu zaman uşaq ağlıyır, acı sözləri gülə-gülə deyəndə isə uşaq sevinir. İ.Kunoş ana ilə körpənin bu münasibətində ananı o qədər dəqiq təsvir edir ki, onun təhlili sadə türk qadınının körpəsi ilə arasındakı ünsiyyət dilinin min bir bağlarla bağlandığını açıq şəkildə göstərir. Alim yazır: “Bələyib beşiyə, yaxud yelləncəyə qoyduğu və ya qoynunda, yaxud əllərinin üstündə yatırtmağa çalışdığı körpəsinin çıxardığı səs ninni söyləməyə başlayan türk anasına “di-apazon” rolunu oynayır. Uşaq gur səslə bağırırsa, o da ninniyə gur səslə başlayır. Uşaq galebe-i menamda³ səsini bəm pərdələrə endirdikdə o da səsini endirir. Uşaq yuxuya dalıb artıq səs çıxarmadığı zamanda belə validə⁴ ən bəm səs ilə ninni söyləməyə davam edərək məsumun tamamilən yuxuya daldığına əmin olana qədər mübarizə aparır” (İgnác 2013: 50).

ƏDƏBİYYAT

1. Béla Tóth. Magyar ritkaságok, Budapest, 1899
2. Çelik A. Çocuk Edebiyatında Ninnilerin Yeri ve İgnas Kunoş'un 1925'te Derlediği İlk Türkçe Ninniler. Türk Xalqları Ədəbiyyatı II Beynəlxalq Uşaq Ədəbiyyatı Konqresinin Materialları, Bakı, 2008, s. 801-804
3. Dániel Szilágyi'nin Béla Szilágyi'ye yazdığı mektub, 12 Mart 1880, MTA Ms 4450/263
4. Hazai G. İgnác Kúnos'un Türk Folklor Araştırmalarındaki Yeri. I Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. I Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1976, s.159-162
5. İgnac Kunos. Türkçe ninniler. Yayına Hazırlayan doç. dr. Nilgün Çıblak Coşkun. Ankara, Otorite Yayınları, 2023

¹ Eşar – vəznli və qafiyəli sözlər

² Nagamat-ı beytiyə – ritmik nəğmə

³ Galebe-i menam – yarıyuxulu

⁴ Validə – ana

6. Ignác Kúnos, *Oszmán-török népköltési gyűjtemény I*, Budapest, 1887
7. Kúnos Í. *Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul, 1978
8. Kunoş'un József Budenz'e yazdığı mektup, MA. Belge Nr. 5448/259
9. Kunoş'un József Budenz'e yazdığı mektup, MA. Belge Nr. 5448/260
10. Kunoş'un József Budenz'e yazdığı mektup, MA. Belge Nr. 5448/263 I-II
11. Kunoş'un József Budenz'e yazdığı mektup, MA. Belge Nr. 5448/264
12. Kunoş'un József Budenz'e yazdığı mektup, MA. Belge Nr., 5448/269
13. Kunoş'un József Budenz'e yazdığı mektup, MA. Belge Nr., 5448/271
14. Kunoş'un József Budenz'e yazdığı mektup, MA. Belge Nr., 5448/281
15. Kunoş'un József Budenz'e yazdığı mektup, MA. Belge Nr., 5448/303
16. Kunoş'un József Budenz'e yazdığı mektup, MA. Belge Nr., 5448/318
17. Kunoş'un József Budenz'e yazdığı mektup, MA. Belge Nr. 5448/262 I-II
18. *Macar Tükkoloqlar. Küçük Biyografik Ansiklopedi*. Tercüme edenler: Gábor Fodor, Emre Saral, Áron Sipos, Balázs Szöllössi, Ankara, TÜRKSOY, 2022
19. Szilágyi S. *Ignác Kúnos Türk Folklor Araştırmalarında Bir Öncü*. Doktora tezi. Ankara, 2007
20. Szilágyi S. *Türk halk edebiyatı'nın kâşifi Ignác Kúnos: (Hayati ve eserleri)*. Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti-Bucharest University Press, 2022, 498 s.
21. *Türkiye'de Kitap Koleksiyonerleri ve Sahafılar – II*. Derleyen ve Yayına Hazırlayan: Rıfat N.Balı. İstanbul, I.Basım, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2020
22. Радлов В. *Образцы народной литературы тюркских племен, живущих в Южной Сибири и Джунгарской степи. тексты и немецкий перевод*; Санкт-Петербург, 1866-1896
23. İsmayıl Tosun Saral. *Ignác Kúnos'un Ankara'lı Gül / Kel Baba'sı*. 20.01.2024. URL: https://www.academia.edu/30244652/Ankaralı%20Gül%20Kel_Baba
24. Quliyev V. *Macar türkologiyasının ikinci adamı*. 525-ci qəzet, 23.01.2017, URL: https://525.az/?name=xeber&news_id=72104

